

Földvári Katalin

Nemesi és Polgári Füzetek 2.

(Szerk.: Kührner Éva. Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság. Nyíregyháza, 2018. 221 p.)

A Bessenyei Társaság Nyíregyháza legrégebben, 1898-ban alapított irodalmi, művészeti és művelődési társasága, ami a város és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kultúra iránt érdeklődő polgárait fogja össze. A társaság tagjai hűen ápolják a Bessenyei-kultuszt, emellett rendszeresen találkoznak a havonta megrendezett összejöveteleken, ahol irodalmi, történelmi, helytörténeti, művészeti és ismeretterjesztő előadásokat hallhatnak.

Az elhangzott előadásokat nyomtatásban is olvashatják az érdeklődők az évente megjelenő Bessenyei Almanachban. A Bessenyei Társaság másik kiadványa, a Nemesi és Polgári Füzetek 2016-ban indult útjára azzal a céllal, hogy olyan családok történetét mutassa be, akik Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez kötődnek. Míg az első kötet a Bay és a Horty családokkal foglalkozott, a második kötet csupán egyetlen família, a Bessenyei-Bessenyei család történetének eddig még fel nem tárt részleteit mutatja be. Az új kötet érdekessége, hogy nemcsak családtörténeti, hanem más, a Bessenyei-kultuszhoz kapcsolódó tárgyú írásokat is magába foglal.

A kötet négy tanulmányának szerzői a történettudomány és a numizmatika jeles kutatói. Komiszár Dénes *A nagybessenyeői (és a zari) Bessenyei-család története* címmel a család történetének eddig még nem ismert részleteit tárja elénk. A tanulmány megírását egy korábbi családtörténeti munka hiányosságai indokolták: „Ha ugyanis fenntartások nélkül fogadnánk el Széll Farkas 1890-ben megjelent, *'A nagybessenyeői Bessenyei-család története'* című könyvét, akkor arra a következtetésre jutnánk, hogy a Bessenyei-család már csak leányágon él tovább. Miként lehetséges akkor mégis az, hogy 2017. november 17-én, a nyíregyházi megyeháza Bessenyei Györgyről elnevezett dísztermében szinte teljes létszámmal jelen voltak a család tagjai a Bessenyei-emlékülésen és az azt követő rendezvényeken?”¹

Széll Farkas, bár ő is Bessenyei György leszármazottja volt, szeretett volna magának helyzeti előnyt teremteni, így „levágta” a családfáról Bessenyei ún. I. Heves-Szabolcsi vonala mellől a másik, II. Zempléni vonalat. Komiszár Dénes írásában az 1890 óta eltelt évek családtörténeti kutatásainak eredményeit ismerteti az azóta előkerült dokumentumok segítségével, illetve pótolja a Széll-kötetből kimaradt hiányosságokat. Munkájához felhasználta azokat az emlékeket (levelek, fotóalbumok, festmények, portrék stb.), amelyeket a Bessenyei család bocsátott a rendelkezésére.

A kötet terjedelmének több mint felét kitevő tanulmány családfa- és fotómelléklettel zárul, segítve ezzel az olvasót a Bessenyei család történetének megismerésében.

Takács Péter történész, egyetemi tanár *Az elméjét Európára, a szívét a magyarságra nyitó királyi testőr* című munkájában Bessenyei György életpályáját vázolja fel, árnyaltan megfestve a nagy gondolkodó portréját. A mai Tiszabercelen honos család őse, Bessenyei György 1502-ben, Berczeli Ilonával kötött házassága révén jutott hozzá Bercel birtokához, s a család életének legbiztosabb pontja ettől kezdve ez a Szabolcs vármegyei település lett.

¹ Komiszár Dénes: A Bessenyei-nemzetség eredete, históriája a honfoglalástól a 15. század közepéig. In: Kührner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 5.

A 18. században Bercelen élő Bessenyei Zsigmond és Ilosvay Mária tíz gyermeket neveltek, akik közül a fiúkról az a hír járta, hogy derék legények. A Mária Terézia által 1760-ban alapított 120 tagú királyi testőrségbe Szabolcs vármegye három Bessenyeit is ajánlott: Boldizsárt, Sándort és Györgyöt. Míg Boldizsár a kötelező szolgálat után búcsút mondott a gárdának, Sándor pedig a sorkatonasághoz kérte magát szolgálati ideje leteltét követően, György közeli kapcsolatban állt Mária Teréziával, aminek köszönhetően, miután 1773-ban kilépett a testőrségből, az uralkodó az udvari könyvtár helyettes őreként évi kétezer forintnyi évjáradékot adott neki. II. József azonban megvonta Bessenyeitől ezt, így ő, mivel nem tudott már Bécsben megélni, arra kényszerült, hogy hazaköltözzön a szülőfalujába.

A szerző ezután ennek következményeit fejti ki: „*A 17 évig Bécsben élő, a Mária Terézia kegyét élvező, követendő mesternek Voltaire-t választó Bessenyei György öncsonkítás nélkül nem fordíthatott volna háttal a királyi udvarnak.*”² 1782 tavaszán hagyta el a várost és Bercelre költözött. Bessenyei Zsigmond nyolc feltűnően erős fiával különös tekintélynek örvendett nemcsak a faluban, hanem a vármegyében is, hiszen Szabolcs vármegye három fiát is a magyar királyi testőrségbe küldte, így Bercelen nem is volt nagyobb szenzáció Bessenyei hitehagyásánál, ami egyenesen ámulásnak számított. A református egyház kiheverte ezt, György azonban lelkiileg és idegileg is belerokkant a Bécsből való kiűzetésbe. „*A berceli gárdabandagy kiesett a szerencse kosarából. Nem maradt más lehetősége, mint a szülőfalu. Szülei és testvérei. Többszörösen és mélyen sértett lélekkel – kidobva a Szellemi Paradicsomból – hazakönyörögni magát azokhoz, akikkel 17 év során kerülte az érintkezést is.*”³ Családjával azonban annyira megromlott a kapcsolata, hogy távoznia kellett Bercelről: 1785-ben Feketetötübe, elhunyt testvére kúriájába költözött, innen 1787-ben Pusztakovácsiba telepedett át. Kapcsolatrendszere szétzilálódott, ő maga agresszív, arrogáns, tehetetlen és igazságtalanná vált. Barátságosan viselkedése magányba kényszerítette. „*Végül 1804-ben hozzáköltözött unokabúga, Bessenyei Anna, aki maga is írogatott verseket, és barátságossá varázsolta az öregedő költő zord magányát.*”⁴

Szalkai Tamás, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának munkatársa olyan, eddig ismeretlen forrásokat dolgozott fel a levéltár Bihar vármegyei archívumából, melyek sorsa a 20. században hanyattatott volt. A szerző ezen levéltári források segítségével mutatja be Bessenyei György Bécsből való hazatérése utáni, Biharban eltöltött éveit 1940-ig, amikor Nyíregyházára szállították földi maradványait, hogy ott helyezték végső nyugalomra.

Bessenyei György 1782-ben tért vissza Bercelre. A hazatérőt itthon elzalogosított birtokok és családi adósságok várták, s miután idősebb testvérei elfoglalták a szabolcsi és beregi birtokrészeket, Györgynek a távolabbi bihari birtokok jutottak. A szerző Bessenyei bihari éveit különböző forráscsoportok segítségével ismerteti. A Debrecen város törvényszékének iratai által alkotott fondot az 1690–1847 közötti források képezik, ahol olyan peres iratokat is találunk, amik nem kerültek be a törvényszéki jegyzőkönyvbe, vagy nem a szokott bírói úton zajlottak, valamint itt helyezték el azokat a pertesteket is, amelyeket kiemeltek a pertárból. Az egyik ilyen iratcsomó a Bessenyei György és testvére, Sándor közti per dokumentumait tartalmazza, melyet részletesen is megismerhet az olvasó.

² Takács Péter: Az elméjét Európára, a szívét a magyarságra nyitó királyi testőr. In: Kührner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 187.

³ Uo. 193.

⁴ Uo. 194.

Bihar vármegye levéltárának Bessenyei-iratainak keresztül képet kapunk György táblabírói tevékenységéről, illetve a magyar nyelv ügyével kapcsolatban tett lépéseiről. Bihar és Szabolcs megye 1790-től rendszeresen levelezett a magyar nyelv minél szélesebb használatáért, s Bessenyei is tagja lett a hivatali kifejezéseket kidolgozó bizottságnak.

Újabb, nagyjából kiaknázatlan forráscsoportot jelentenek a levéltárosok cédulegyűjteményei, hiszen Bihar vármegye archívumának gondozói napi rendszerességgel forgatták, kutatták az általuk kezelt anyagot. Az 1780-as években a levéltáros mutatójegyzéket készített, utódai pedig különböző segédleteket állítottak össze.

A szerző ezután Bessenyei György exhumálásának és Szabolcs megyébe való visszatérésének dokumentumait ismerteti, feldolgozva Bihar vármegye levéltárának irattára és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár ide kapcsolódó anyagát. Bessenyeit halála után kovácsi birtokán helyezték örök nyugalomra 1811-ben. Mivel a Berettyó áradásai veszélyeztették sírhelyét, 1883-ban kihantolták és védett helyen temették újra. Ekkor, az első exhumálás során szerezte meg Bessenyei egyik tisztelője, Vass Jenő berettyóújfalui gyógyszerész azt a koporsószoget, ami 1924-ben Nyíregyházára, a Bessenyei Körhöz került.

A maradványok második, 1924-es exhumálásának dokumentumai alapján jól kirajzódik előttünk az azt megelőző előkészítő folyamat és az exhumálás menete is. A hamvak átszállítása után 1940. május 4-én a nyíregyházi Északi Temetőben a Bessenyei Kör nagyszabású emlékünnepest tartott, melyen többek között képviseltette magát a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia is.

Szállkai Tamás tanulmánya végén körvonalazza egy lehetséges Bessenyei-adatbázis létrehozásának gondolatát, melynek eredményeképpen közkinccsé válhatnának a vele kapcsolatos források.

A kötet utolsó szerzője, Jakó János már nem az írott források, hanem a tárgyi emlékek oldaláról közelíti meg a nagy gondolkodó portréját. A tanulmány elején leszögezi: „*Hiteles kép, ábrázolás Bessenyei Györgyről nem maradt fenn. [...] Ma sem tudjuk biztosan, hogy valójában kinek az arcvonásait örökítik meg a Bessenyei-portrész érmék.*”⁵ Feltételezhető, hogy az érméken látható Bessenyei-ábrázolások valójában Czirjék Mihály testőr, író arcvonásait örökítették meg, melyek azonban Bessenyei-arc képként kerültek be a köztudatba.

Bessenyei György numizmatikai ikonográfiájának az összeállítására korábban nem került sor, így ez a tanulmány szintén hiánypótló ismeretekkel gazdagítja az olvasót. Szakács Béla *A magyar szépirodalom érmei és plakettjei* című, 2012-ben megjelent könyvében tizenegy Bessenyei-érem és plakett leírása található meg, Jakó János ezzel szemben huszonöt, Bessenyeit megörökítő érmet és plakettet mutat be fotókkal is illusztrálva.

A magyar nyelv szószólóját ábrázoló első numizmatikai alkotás, Spányi Géza plakettje 1938-ban készült, az 1898-ban alakult „Szabolcsvármegyei Bessenyei Kör” fennállásának 40 éves jubileumára, s ahogy a Kör többi plakettje, a jubiláris közgyűlésen került átadásra.

Az ismertett huszonöt Bessenyei-érem közül tizennégy Nyíregyházához kötődő szobrászművész (Berecz András, Nagy Lajos Imre, Spányi Géza, Tóth Sándor) alkotása. A nyíregyházi Tanárképző Főiskola 1972-ben vette fel a Bessenyei György nevet. Nagy Lajos Imre nevéhez két, Berecz András és Tóth Sándor nevéhez egy-egy főiskolai vonatkozású érem fűződik.

⁵ Jakó János: Bessenyei György emléke a numizmatikában. In: Kühner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 210.

Irodalomtörténeti szempontból is jelentősek azok az érmek, amelyeken Bessenyei munkáiból vett idézetek szerepelnek. Jakó János tanulmányát a különböző Bessenyei-díjak ismertetésével és a Tanárképző Főiskola dékáni láncán lévő portré leírásával zárja.

A kötetben szereplő tanulmányok egyrészt új ismereteket nyújtanak az eddig kialakult Bessenyei-képhez, másrészt különböző aspektusokból közelítik meg az egykori testőr alakját.

A kötet az érdeklődők számára igényelhető: a bessenyei.tars@gmail.com e-mail címen vagy postán Bessenyei Társaság 4400 Nyíregyháza, Szt. István u. 49. cím alatt.